

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
КУРСУ ЗА ВИБОРОМ
З ОСНОВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
«НАШ ПАРЛАМЕНТ: ДОСЛІДЖУЄМО, РОЗУМІЄМО, ВПЛИВАЄМО»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 4-ГО КЛАСУ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Схвалено для використання в освітньому процесі
(Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», рішення експертної комісії з педагогіки та методики початкової освіти від 6 червня 2024 року (протокол № 6), зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 2.0120-2024

**КИЇВ
2024**

Авторський колектив:

Гриньова Марія Василівна, завідувач відділу міжнародної співпраці та трансферу інновацій, старший викладач кафедри філософії освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Іванюк Ірина Володимирівна, старший науковий співробітник Інституту цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, заступник голови ГО «Об'єднання “Агенція розвитку освітньої політики”», кандидат педагогічних наук, старший дослідник

Паращенко Людмила Іванівна, директор Київського ліцею бізнесу, голова ГО «Об'єднання “Агенція розвитку освітньої політики”», доктор наук з державного управління, професор

Юрчишин Леся Тарасівна, вчитель історії, правознавства, громадянської освіти Новопечерської школи-ліцею I-III ступенів (м. Київ), найкращий вчитель громадянської освіти за версією премії Global Teacher Prize Ukraine 2020

Навчальна програма розроблена в рамках Програми USAID «РАДА: наступне покоління», яка є п'ятирічною ініціативою (2021-2026), що впроваджується ГО «Інтерньюз-Україна» в співпраці з ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», <https://edudevelop.org.ua/>

© ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», 2024

© Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л., Юрчишин Л., 2024

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
Актуальність	4
Взаємозв'язок з Державним стандартом початкової освіти	5
Мета та завдання	9
Зміст та структура	10
Прогнозовані результати навчальної діяльності	11
Особливості організації освітнього процесу	12
Ключові питання щодо варіантів освоєння курсу	14
Ключові питання етики викладання	14
ЗМІСТ ПРОГРАМИ	15
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ	22
Нормативно-правові акти	22
Ресурси вебпорталу Верховної Ради України	23
Навчально-методичні матеріали	24
Наукові публікації	26
Інформаційні матеріали	27

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальну програму курсу за вибором з основ представницької демократії та парламентаризму «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти 4-х класів закладів загальної середньої освіти (далі – курс за вибором) розроблено на основі Державного стандарту початкової освіти (2018) з урахуванням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 (2016), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2020), Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (2010). Зазначені документи заклали нормативну базу та визначали концептуальні засади й методичні підходи для активного впровадження парламентської просвіти, вивчення основ представницької демократії та парламентаризму в Україні як невіддільної складової громадянської освіти в діяльності закладів загальної середньої освіти.

Навчальна програма курсу за вибором з основ представницької демократії та парламентаризму в Україні «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти 4-х класів закладів загальної середньої освіти, а також курси за вибором відповідної тематики для здобувачів освіти 9-их та 10-их класів розроблені для ширшого впровадження парламентської просвіти як складової громадянської освіти в освітній процес закладів загальної середньої освіти¹.

Актуальність

Демократичні перспективи розвитку України пов'язуються в суспільстві з молоддю. Водночас рівень вмотивованості та спроможності молодих людей брати активну участь у процесі політико-владних відносин, впливати на перебіг соціально-політичних процесів і формування владних політичних структур залишається низьким². Політична апатія та інертність молоді, недовіра до органів влади та народних обранців ще більш загострилися в період війни. За даними дослідження (лютий–березень 2023), більшість респондентів (64 %) не довіряють державному апарату (чиновникам) та політичним партіям (63 %). Верховній Раді України висловили недовіру 51 % опитаних³. Низький рівень обізнаності громадян з роботою Верховної Ради України негативно впливає на формування громадської думки про парламент і його діяльність та перешкоджає ефективному державному управлінню, впровадженню законодавчих рішень, залученню громадян до участі в роботі парламенту шляхом подання електронних петицій, участі в громадському обговоренні тощо.

Перед сучасною шкільною освітою постає складне завдання навчити молоде покоління громадян усвідомлювати власні права й обов'язки, розуміти ключові аспекти

---

¹ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Схвалено КМУ від 03.10.2018 р. № 710-р : станом на 8 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

² Гриньова М., Іванюк І., Парашенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с.

³ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>

діяльності демократичних інститутів, зокрема парламенту, бути активними в громадсько-політичному житті й спроможним до ефективної політичної партисипації, тобто участі в процесі формування, перетворення та впровадження публічної політики⁴. Навчання здобувачів освіти основам представницької демократії та парламентаризму також набуло актуальності в контексті державного Плану відновлення України в повоєнний час, де передбачається реалізація комплексної програми парламентської просвіти⁵, а також у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Парламентська просвіта є складовою громадянської освіти; це система просвітницьких заходів формальної та неформальної громадянської освіти, що націлені на розвиток обізнаності громадян щодо устрою та функціонування парламентаризму в Україні, механізмів взаємодії та впливу громадян на діяльність парламенту і народних депутатів, посилення спроможності громадян до ефективної політичної участі в ухваленні рішень щодо розв'язання суспільно-політичних питань, а також формування відповідального ставлення до своїх громадянських прав й обов'язків, пов'язаних з участю на державному та місцевому рівнях⁶.

Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти окреслює можливості інтеграції громадянської парламентської просвіти в зміст навчальних дисциплін початкової школи. Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти з громадянської та історичної освітньої галузі передбачають володіння випускниками початкової школи низкою компетентностей, пов'язаних з основними завданнями громадянської парламентської просвіти. Варіативна складова Базового навчального плану початкової освіти передбачає можливість впровадження курсу за вибором з громадянської парламентської освіти в контексті посилення навчальних дисциплін громадянської та історичної галузі освіти.

Вищезазначене обґрунтовує необхідність і визначає можливість здійснення громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти засобами курсу за вибором з основ представницької демократії та парламентаризму «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти початкової школи.

Взаємозв'язок з Державним стандартом початкової освіти

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблена з урахуванням ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується мета початкової освіти, а саме:

- утвердження людської гідності шляхом виховання здатності до справедливості, поваги до прав людини;

---

⁴ Мій парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин. Київ : [Б. в.], 2020. 96 с., с.13

⁵ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Державне управління». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/governance.pdf>

⁶ Мій парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин. Київ : [Б. в.], 2020. С. 11.

- шанобливе ставлення до Української держави;
- формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства⁷.

Очікувані результати навчальної діяльності здобувачів освіти розроблені на основі обов'язкових результатів навчання, визначених Державним стандартом початкової освіти. Основна увага зосереджена на формуванні громадянських та соціальних компетентностей, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей»⁸.

В основу розроблення навчальної програми курсу покладено компетентнісний підхід, що спрямований на формування складових громадянської та соціальної компетентностей: «спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України»⁹.

Впровадження курсу в освітній процес передбачається через варіативну складову базового навчального плану початкової освіти у межах громадянської та історичної освітньої галузі, а саме «формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів»¹⁰.

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» посилює компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі, який першочергово реалізується через викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Навчальні програми цього курсу враховують зміст, мету, очікувані навчальні результати змістових ліній інтегрованого курсу «Я досліджую світ», визначених у типових освітніх програмах, розроблених під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна.

Відповідно до Типової освітньої програми для здобувачів освіти 3–4 класів, розробленої під керівництвом О. Савченко¹¹, викладання курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» може сприяти глибшому опрацюванню таких змістових ліній інтегрованого курсу «Я досліджую світ»: «Людина» (людина –

⁷ Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 24 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

⁸ Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 24 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

⁹ Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 24 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

¹⁰ Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 24 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

¹¹ Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3–4 клас : Наказ МОНУ від 12.08.2022 р. № 743-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>

частина природи і суспільства, пізнання себе, своїх можливостей), «Людина серед людей» (соціальні ролі, моральні норми; навички співжиття і співпраці, соціальні зв'язки між людьми у виконанні соціальних ролей), «Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства і громадянина України; пізнання історії, символів держави); «Людина і світ» (толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв; залежність стану довкілля від поведінки всіх людей).

Для інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Типова освітня програма для здобувачів освіти 3–4 класів, розроблена під керівництвом О. Савченко) та курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» синергетичними очікуваними результатами навчальної діяльності здобувачів освіти є:

- змістова лінія «Людина» – учень/учениця пояснює, як суспільні групи (сім'я, дитячий колектив, друзі) впливають на розвиток людини; розповідає про себе, свої захоплення; розпізнає риси характеру і дає їм оцінку; називає риси характеру, які сприяють і заважають досягненню успіху в житті, спілкуванню з іншими, пояснює, як досягнення мети залежить від наполегливості й старанності; співпрацює і взаємодіє з іншими у різних ситуаціях;
- змістова лінія «Людина серед людей» – учень/учениця називає правила поведінки у сім'ї, школі, громаді; пропонує розв'язання посильних проблем школи, громади; розуміє переваги доброго ставлення до інших; залагоджує конфлікти мирним шляхом; демонструє ставлення до приватної власності своєї та інших як до цінності;
- змістова лінія «Людина в суспільстві» – учень/учениця усвідомлює свою належність до українського суспільства; необхідність толерантних взаємин між людьми; має уявлення про державну символіку України; свою ідентичність, належність до України; ділиться з іншими інформацією про права кожної дитини; виявляє інтерес до пізнання минулого і сучасного України; розуміє сутність правопорушень як порушень прав інших людей; міркує на цю тему, наводить приклади; обґрунтовує відповідальність за свої вчинки; встановлює взаємозв'язки у соціальному житті (між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю); передбачає наслідки своїх вчинків; розповідає про значення праці людей різних професій для країни; усвідомлює себе громадянином України;
- змістова лінія «Людина і світ» – учень/учениця виявляє інтерес і повагу до різних культур; наводить приклади співпраці країн.

Відповідно до Типової освітньої програми для здобувачів освіти 3–4 класів, розробленої під керівництвом Р. Шияна¹², викладання курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» може сприяти глибшому опрацюванню таких змістових ліній інтегрованого курсу «Я досліджую світ»: «Добробут» (розвиток етичної поведінки в соціумі, вміння вчитися і формувати позитивне ставлення до навчання, розвиток підприємливості), «Я – Людина» (опрацювання та використання для

---

¹² Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3–4 клас : Наказ МОНУ від 12.08.2022 р. № 743-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>

самоідентифікації елементарної інформації про людину як унікальну у Всесвіті істоту, яка творить себе як особистість, формує свій характер і розвиває цінні якості у пізнавальній і трудовій діяльності), «Я серед людей» (усвідомлення ролі зв'язків, які існують між людьми, значення рідні, друзів, приятелів, спільнот, із якими дитина себе ідентифікує), «Моя культурна спадщина» (усвідомлення власної належності до європейської цивілізації), «Моя шкільна і місцева громади» (розуміння базових норм шкільного та місцевого громадського життя, посилене долучення до їх відтворення та модернізації), «Ми – громадяни України. Ми – європейці» (елементарні уявлення про національну символіку та державні атрибути України, націю (народ), державу, політику, владу, ключові події в історії України, прийняття демократичних цінностей та ідей євроатлантичної інтеграції Батьківщини).

Для інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Типова освітня програма для здобувачів освіти 3–4 класів, розроблена під керівництвом Р. Шияна) та курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» синергетичними очікуваними результатами навчальної діяльності здобувачів освіти є:

- змістова лінія «Добробут» – учень/учениця прогнозує можливі наслідки своїх дій (рішень) для себе та інших осіб; поводить етично; сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї; погоджується на ту роль, що здатний виконати найкраще; разом з іншими особами визначає мету спільної роботи, намагається досягти її; визначає потребу у допомозі собі та іншим особам, оцінює можливості її надання; пояснює, як від ставлення до навчання залежить власний успіх і добробут;
- змістова лінія «Я – Людина» – учень/учениця визначає свої риси характеру, моральні якості; розповідає про свої мрії та пояснює шляхи їх здійснення; встановлює послідовність подій; виявляє та засуджує негідну поведінку; розпізнає випадки порушення прав дитини; пояснює, до кого можна звернутися, коли ображають та/або принижують його чи інших осіб, відповідно діє в таких ситуаціях;
- змістова лінія «Я серед людей» – учень/учениця окреслює свою роль у школі, громаді, державі; визначає мету спільної роботи; планує послідовність дій групи для виконання завдання; погоджується на роль, яку здатний/а виконати найкраще; спілкується з урахуванням особливостей інших людей; пояснює, чому потрібно діяти справедливо;
- змістова лінія «Моя культурна спадщина» – учень/учениця виокремлює факти, які викликають сумніви; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви; пояснює можливі наслідки поширення неправдивої інформації; знаходить потрібну інформацію про минуле і сучасне; добирає джерело інформації відповідно до потреб і зацікавлень;
- змістова лінія «Моя шкільна та місцева громади» – учень/учениця висловлює власну думку щодо вчинку, події; добирає прості докази; дотримується послідовності викладення думок; визначає разом з однокласниками та використовує правила та процедури розв'язання питань, які стосуються життя класу; пояснює, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших осіб; аналізує

проблеми класу, школи, громади та пропонує варіанти розв'язання; пояснює фактори, які допомогли досягти успіху або призвели до виникнення проблеми;

- змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці» – учень/учениця визначає послідовність подій; збирає інформацію на тему, яка цікавить; встановлює важливі і менш важливі відомості та обґрунтовує це; порівнює події; наводить приклади культурно-історичної спадщини України; виокремлює важливі для громадян України події, пояснює, як вони впливають на життя; пояснює, що означає бути громадянином України та як Україна пов'язана з Європою.

Освоєння здобувачами початкової освіти навчальної програми цього курсу сприятиме досягненню навчальних результатів, визначених у межах громадянської та історичної освітньої галузі. Так, учні та учениці навчатимуться:

- встановлювати зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі;
- орієнтуватися у знайомому соціальному середовищі, долучатися до його розвитку, пояснювати вплив діяльності людей на нього;
- працювати з різними джерелами соціальної інформації, аналізувати зміст джерел, критично оцінювати їх;
- представляти аргументовані судження про відомі факти та події суспільного життя;
- діяти з урахуванням власних прав і свобод, поважати права і гідність інших осіб, протидіяти проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;
- аналізувати культурно-історичні основи власної ідентичності;
- дотримуватися принципів демократичного громадянства, брати активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади;
- усвідомлювати себе громадянином України та розвиватимуть почуття власної гідності, формуватимуть визнання цінності культурного розмаїття¹³.

Курс за вибором є інтегрованим щодо реалізації наскрізних змістових ліній: «Громадянська відповідальність», «Підприємливість і фінансова грамотність», «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Здоров'я і безпека» та спрямований на формування таких ключових компетентностей, як громадянська та соціальна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність; інноваційність; екологічна компетентність.

Мета та завдання

Освоєння здобувачами освіти курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачає:

- первинне та оглядове ознайомлення з ключовими поняттями в сфері представницької демократії та парламентаризму в Україні;
- розвиток умінь і навичок, необхідних для ефективної роботи з інформацією, співпраці в команді, роботи над проектом, участі в дебатах;

---

¹³ Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 24 лип. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

- набуття досвіду демократичної участі в учнівському самоврядуванні, зокрема, розробки спільних правил і проведення демократичних виборів;
- формування і розвиток ціннісного ставлення до демократії, прав людини та демократичного громадянства.

Змісту та структура

Кількість навчальних годин – 17.

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти 4-го класу закладів загальної середньої освіти включає чотири розділи:

Розділ 1. Демократія. Людина. Права (3 год).

Розділ 2. Наш вибір: демократія у школі (4 год).

Розділ 3. Верховна Рада України – український парламент (6 год).

Розділ 4. Верховна Рада України – відкритий парламент: досліджуємо (4 год).

Перший розділ – вступ, актуалізує знання про ключові аспекти прав людини, демократії та політики в демократичній державі як концептуальні засади здійснення народовладдя в Україні; сприяє усвідомленню учнями/ученицями себе частиною українського суспільства й громадянами України через практику індивідуальної та колективної самоідентифікації; мотивує до подальшого дослідження можливостей реалізації права на участь та відповідальності за добробут у спільнотах і суспільстві.

Другий розділ, практикум, передбачає формування знань про мету, процедуру та принципи організації виборчого процесу на демократичних засадах через набуття учнями/ученицями досвіду проведення виборів до органів учнівського самоврядування або проведення імітаційної гри «Обираємо наш парламент» і здійснення відповідної аналогії з реальною практикою; розуміння реалізації активного й пасивного виборчого права, демократичних принципів проведення виборів; сприяння визнанню цінності демократії та демократичних процедур, усвідомленню відповідальності за власний вибір.

Третій розділ, занурення, ознайомлює з минулим та сьогоденням парламентаризму в Україні та світі, правовим статусом, повноваженнями, функціями та структурою Верховної Ради України, правами та обов'язками народного депутата України; занурює у дослідження процесу ухвалення Верховною Радою України політичних рішень, стадій законодавчого процесу; спонукає до набуття учнями/ученицями досвіду публічних презентацій, обговорень та ухвалення рішень демократичним шляхом; сприяє усвідомленню ролі Верховної Ради України в системі органів державної влади в Україні та її ролі у розв'язанні суспільно значущих завдань та викликів.

Четвертий розділ, завершальний, передбачає розгляд можливостей співучасті в управлінні державними справами через використання різних інструментів політичної партисипації для взаємодії з Верховною Радою України та народними депутатами України; набуття учнями/ученицями досвіду командної роботи, розгляду питань з різних позицій, ухвалення спільних рішень для розв'язання різних суперечностей; сприяє усвідомленню необхідності участі у розв'язанні проблем українського суспільства через

партнерську співпрацю з іншими громадянами, конструктивну взаємодію з Верховною Радою України й іншими органами державної влади в Україні.

Прогнозовані результати навчальної діяльності

Прогнозовані результати навчальної діяльності здобувачів початкової освіти під час освоєння курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачають первинне формування таких складових компетентностей у сфері представницької демократії та парламентаризму (з урахуванням пізнавальних особливостей дітей молодшого шкільного віку):

- **знання та критичне розуміння:**

- сутності демократії, прав людини, демократичного суспільства, демократичної держави, відповідального громадянства;

- сутності політики як процесу, через який об'єднання людей з різними поглядами та інтересами досягає колективних рішень про шляхи організації їхнього спільного життя;

- сутності розподільної відповідальності, делегування влади та представництва групи людей однією особою;

- державного устрою в Україні, прав та обов'язків громадян;

- процесу становлення та сьогодення парламентаризму в Україні;

- конституційного статусу, повноважень, структури, порядку роботи Верховної Ради України;

- особливостей виборчого та законодавчого процесів;

- правового статусу народного депутата України;

- можливостей політичної участі на державному рівні, зокрема у взаємодії з Верховною Радою України;

- **навички та вміння:**

- здатність до пошуку, аналізу, усвідомлення та інтерпретації інформації засобів масової інформації та інших джерел;

- здатність розглядати питання з різних позицій, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують права та гідність інших людей, виявляти стереотипи та прояви дискримінації, оцінювати чесноти людей, власні вчинки та вчинки інших людей з погляду їх суспільної значущості;

- здатність публічно висловлювати судження, ціннісні орієнтації та інтереси, розв'язувати конфліктні ситуації та проблеми спільнот різного рівня, соціальні та інші суперечності в межах правил і законів, пояснювати, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших людей;

- здатність до соціальної комунікації, співпраці, визначати мету спільної роботи, планувати послідовність дій групи для виконання завдання, погоджуватися на роль, яку здатний/а виконати найкраще;

- здатність брати участь у різних демократичних процедурах і різних демократичних способах ухвалення рішень, перемовинах і компромісах, виробляти демократично погоджені правила взаємодії та процедури розв'язання питань,

перекопувати в їх необхідності, дотримуватися домовленостей;

- здатність характеризувати повноваження та структуру Верховної Ради України, роль парламенту в системі державної влади в Україні;
- здатність характеризувати роль та вплив Конституції України як Основного закону нашої держави та інших законів на життя громадян України;
- здатність пояснювати на прикладах, що означає бути громадянином України, можливі форми взаємодії громадян з парламентом та народними депутатами;
  - **ціннісне ставлення:**
  - позиціювання себе частиною українського суспільства, громадянином України;
  - повага до людської гідності, прав людини та прав громадянина;
  - усвідомлення ролі держави, права та законів у житті суспільства і людини;
  - усвідомлення значущості Верховної Ради України як законодавчого органу державної влади в Україні;
- відповідальне ставлення до громадянських прав та обов'язків, пов'язаних з політичною участю;
- визнання важливості свідомого вибору під час ухвалення рішень та прийняття необхідності йти на компроміс;
- усвідомлення розподільної відповідальності державної влади та громадянського суспільства у розв'язанні суспільно значущих проблем.

Особливості організації освітнього процесу

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблений на основі конструктивістської дидактико-методологічної моделі освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Відповідно до цієї моделі учні та учениці мають навчитися брати участь у житті демократичного суспільства як громадяни / громадянки, розвиваючи компетентності аналізу та судження під час розв'язання політичних питань, ухвалюючи політичні рішення та опановуючи методичні навички¹⁴.

При викладанні курсу мають дотримуватися такі принципи:

- поєднання теоретичних знань у сфері парламентаризму та демократичних ціннісних орієнтацій з практичними навичками в ухваленні демократичних рішень і дій;
- системність і послідовне нарощування обсягу знань у сфері парламентаризму на рівні початкової, середньої та старшої школи;
- поступальність і відносна завершеність знань у сфері парламентаризму на рівні загальної середньої школи;
- автентичність та особистісна значущість досліджуваного матеріалу в сфері парламентаризму з урахуванням вікових особливостей учнів/учениць;
- акцентування на емоційній залученості учнів/учениць і релевантності опрацьованого матеріалу в сфері парламентаризму.

Основні підходи до реалізації навчальних завдань курсу:

---

¹⁴ Голлоб Р., Крапф П., Вайдінгер В. Беремо участь у демократії : плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи. Том 4. Київ : Основа, 2016. С. 19.

- діяльнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань із різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти;
- компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;
- особистісно зорієнтований підхід – спрямованість освітнього процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства у навчанні.

Ефективне опанування курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачає співпрацю усіх учасників освітнього процесу завдяки використанню активних форм навчання, зокрема:

- індуктивне навчання – полягає в постановці перед учнями/ученицями конкретних ситуативних завдань і заохоченні їх до узагальнення, замість методів навчання, які починаються з абстрактних понять;
- активне навчання – навчання через дію, а не лише через виклад матеріалу;
- релевантне навчання – форма, в якій освітня діяльність зосереджується навколо подій реального життя школи, міста, країни тощо;
- співпраця – передбачає роботу в групах і спільне навчання;
- інтерактивне навчання – навчання через дискусії та дебати;
- критичне навчання – передбачає розвиток в учнів та учениць самостійного мислення і вміння вести полеміку;
- форми участі – передбачають надання учням/ученицям можливості робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток тем дискусій, дослідження, самостійне оцінювання рівня власних знань і знань інших учнів та учениць¹⁵.

Для реалізації навчальної програми доцільно використовувати методичний посібник з парламентської просвіти для роботи з дітьми і молоддю в системі загальної середньої та позашкільної освіти «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо»¹⁶.

Водночас учитель/ка, користуючись правом на академічну свободу, може використовувати наявні вітчизняні та міжнародні навчально-методичні матеріали з громадянської освіти, освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, громадянської парламентської просвіти, адаптувати їх до певного освітнього контексту й конкретної аудиторії здобувачів освіти.

¹⁵ Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Том 1 / Р. Голлоб та ін. Київ : Основа, 2012. С. 127.

¹⁶ Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. Методичний посібник з парламентської просвіти для роботи з дітьми і молоддю в системі загальної середньої та позашкільної освіти / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин ; за наук. ред. проф. Л. Парашенко. Київ : Майстер Книг, 2023. 248 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Posibnik_Nash_Parlament_2023_S.pdf

Задля підтримання в учнів/учениць мотивації до ефективної навчальної діяльності варто використовувати вербальну оцінку, тобто оцінювальне судження, формулювання якого має відбуватися на основі особистісного розвитку учнів/учениць та співвідношення їхніх досягнень з очікуваними результатами.

Курс за вибором може бути реалізований в очно-дистанційному форматі, що уможливорює безперервність освітнього процесу в умовах воєнного стану чи вимушеного карантину.

Ключові питання щодо варіантів освоєння курсу

Для глибшого опанування змісту курсу викладання може бути організоване з урахуванням можливостей збільшення навчальних годин, передбачених на освоєння навчальної програми впродовж одного навчального року, з 17 год до 35 год.

В закладі освіти може бути ухвалено рішення щодо викладання курсу замість 4-го класу у 3-му класі. Під час розгляду такої можливості слід враховувати об'єктивну освітню відкритість здобувачів освіти опанувати на достатньому рівні навчальну програму курсу.

Зважаючи на цілісність і завершеність кожної із трьох навчальних програм курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для початкового, базового та повного рівнів середньої освіти, курс можна викладати послідовно і в тягlostі – від 4-го до 11-го класів – або дискретно, окремо на відповідному рівні шкільної освіти, приміром, лише в 4-му класі.

Ключові питання етики викладання

Керуючись статтею 31 Закону України «Про освіту», що унормовує особливості відносин між закладом освіти та політичними партіями (об'єднаннями), під час викладання курсу з парламентської просвіти вчителю/ці слід дотримуватися політичного нейтралітету. Неприпустимо проводити під час освітнього процесу політичні агітації та навіювати учням/ученицям суб'єктивні переконання учителя / учительки щодо переваг чи недоліків певних політичних ідеологій, партій, об'єднань.

Водночас п. 3 статті 3 Закону України «Про статус народного депутата України» дозволяє народним депутатам України займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю у вільний від виконання обов'язків народного депутата час, що дає можливість залучати народних депутатів України до освітнього процесу як експертів з питань парламентаризму, організовуючи освітні зустрічі, зокрема у межах співпраці з Освітнім центром Верховної Ради України.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

№	Орієнтовний тематичний зміст	Очікувані результати навчальної діяльності здобувачів освіти	Орієнт. розподіл часу / кількість годин
1	Розділ 1. Демократія. Людина. Права		3
1.1	Тема 1.1. Хто я? Людина. Множинність ідентичності людини. Різноманітність у мені, спільнотах, до яких я належу, суспільстві, у якому я живу	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>оглядово досліджують</i> множинність ідентичності людини; ● <i>наводять приклади</i> на підтвердження багатоманітності та рівності у демократичних спільнотах та суспільствах; ● <i>практикують</i> публічну самопрезентацію та розробляють портрет класної спільноти; ● <i>сприймають</i> себе частиною певних спільнот та українського суспільства; ● <i>усвідомлюють</i> власну унікальність і гідність	1
1.2	Тема 1.2. Які права дитини? Людська гідність. Демократія. Держава – основний гарант прав людини та прав дитини	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>досліджують</i> права дитини, визначені Конвенцією ООН про права дитини; ● <i>наводять приклади</i> реалізації прав дитини у повсякденному житті; ● <i>формують первинне уявлення</i> про роль держави як основного гаранта прав людини та прав дитини; ● <i>формують усвідомлення</i> того, що права людини загалом і права дитини зокрема є найвищою цінністю демократичних спільнот, суспільств, держав; ● <i>розвивають переконання</i> щодо необхідності шанобливого ставлення до прав та гідності інших осіб	1
1.3	Тема 1.3. Що таке демократія? Право на участь. Демократія. Принципи прав людини та демократії у демократичних спільнотах,	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>досліджують</i> різні життєві ситуації із (не)самостійно зробленим вибором; ● <i>мають первинні знання</i> про взаємозв'язок між можливістю робити вибір і відповідальністю за ухвалене рішення; ● <i>формують первинне уявлення</i> про представництво і делегування повноважень;	1

	суспільствах, держав	• <i>визначають</i> вплив на людину неможливості робити вибір; • <i>відстоюють позицію</i> про важливість та можливості брати участь в ухваленні рішень для людини будь-якого віку	
2	Розділ 2. Наш вибір: демократія у школі		4
2.1	Тема 2.1. Беремо участь у шкільному самоврядуванні. Демократичне врядування у школі. Права учнівського самоврядування у школі, у класі. Принципи, сфери, рівні участі учнівства у шкільному та класному самоврядуванні	<i>Учні/учениці:</i> • <i>знають і розуміють</i> права учнівського самоврядування на рівні школи та класу; • <i>обізнані</i> зі ст. 28 «Про учнівське самоврядування» Закону України «Про повну загальну середню освіту»; • <i>оглядово характеризують</i> принципи, сфери, рівні участі учнів та учениць у шкільному та класному самоврядуванні; • <i>практикують</i> розгляд питань з різних позицій, ведення дискусії, виявлення упереджень і стереотипів щодо права учнів та учениць на участь у шкільному самоврядуванні; • <i>формують усвідомлення</i> цінності прямої та представницької демократії для реалізації права на участь (на прикладі учнівського самоврядування у школі та класі)	1
2.2	Тема 2.2. Беремо участь у виборах. Право обирати та бути обраним/ою. Вибірні органи учнівського самоврядування. Принципи та етапи проведення виборів до виборних органів учнівського самоврядування	<i>Учні/учениці:</i> • <i>оглядово обізнані</i> з активним та пасивним виборчим правом (на прикладі виборів представників / представниць до виборних органів учнівського шкільного та класного самоврядування); • <i>формують первинне уявлення</i> про демократичну процедуру проведення виборів; • <i>розробляють</i> пам'ятку (чекліст) «Беремо участь у голосуванні»; • <i>практикують</i> демократичне ухвалення рішень і командну роботу; • <i>демонструють</i> налаштованість брати участь у виборах представників/представниць до виборних органів учнівського шкільного самоврядування. <i>Діяльність у позаурочний час:</i> Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» /	1

		партисипативна ініціатива «Вибори до учнівської класної ради»: I етап проведення виборів – підготовчий	
2.3	Тема 2.3. Обираємо своїх представників/представниць вдумливо. Виборці та кандидати. Передвиборча кампанія кандидатів до ради учнівського самоврядування. Передвиборчі програми кандидатів	<i>Учні/учениці:</i> • <i>володіють первинними знаннями про мету та різні інструменти проведення передвиборчої кампанії;</i> • <i>визначають загальні вимоги до лідера/лідерки учнівської спільноти;</i> • <i>практикують складання, аналіз та оцінювання передвиборчих програм на реалістичність, відповідність власним інтересам тощо;</i> • <i>розвивають переконання про необхідність об'єктивно аналізувати та оцінювати передвиборчі програми задля здійснення зваженого вибору під час участі у виборах;</i> • <i>формують усвідомлення потреби чесної конкуренції для розвитку спільнот, суспільств, держав.</i> <i>Діяльність у позаурочний час</i> Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» / партисипативна ініціатива «Вибори до учнівської класної ради»: II етап проведення виборів – основний	1
2.4	Тема 2.4. Вибори: а як у дорослих? Пряма та представницька демократія в Україні. Референдум. Типи виборів в Україні	<i>Учні/учениці:</i> • <i>формують уявлення про різницю прямої та представницької демократії в державі;</i> • <i>володіють первинними знаннями про різні типи виборів в Україні;</i> • <i>оглядово обізнані з принципами проведення виборів на демократичних засадах;</i> • <i>беруть інтерв'ю у дорослих стосовно їх практики участі у виборах;</i> • <i>формують усвідомлення себе майбутніми виборцями, цінність власного голосу, відповідальність за свій вибір.</i> <i>Діяльність у позаурочний час</i> Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» / партисипативна ініціатива «Вибори до учнівської класної ради»: III етап проведення виборів – завершальний	1

3	Розділ 3. Верховна Рада України – український парламент		6
3.1	Тема 3.1. Що таке парламент? Три гілки влади в Україні: законодавча, виконавча, судова. Історія становлення українського парламентаризму. Верховна Рада України – український парламент	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>формують первинне уявлення</i> про Україну як демократичну державу, про три гілки влади в Україні – законодавчу, виконавчу, судову; ● <i>володіють первинними знаннями</i> про Верховну Раду України як законодавчий орган державної влади; ● <i>визначають схожість</i> представницької ролі Січової ради козацької доби, Верховної Ради України та шкільної учнівської ради; ● <i>практикують</i> голосування як демократичний спосіб ухвалення рішень; ● <i>виявляють інтерес</i> до пізнання минулого і сучасного України	1
3.2	Тема 3.2. Що робить парламент? Верховна Рада України – законодавчий орган державної влади. Основні функції українського парламенту. Повноваження українського парламенту	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>володіють первинними знаннями</i> про функції та повноваження українського парламенту; ● <i>формують первинне уявлення</i> про взаємодію українського парламенту з іншими органами державної влади, а також з органами місцевої влади; ● <i>ставлять запитання</i>, які допомагають більше дізнатися про український парламент; ● <i>формують усвідомлення</i> ролі парламенту у системі державної влади в Україні; ● <i>розвивають шанобливе ставлення</i> до української держави	1
3.3	Тема 3.3. Хто такі народні депутати/депутатки України? Повноваження народного/народної депутата/депутатки України. Об'єднання народних депутатів/депутаток України. Діяльність народного/народної депутата/депутатки України.	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>формують первинне уявлення</i> про повноваження народних депутатів/депутаток України; ● <i>оглядово знайомляться</i> з різними видами об'єднань народних депутатів України; ● <i>досліджують</i> значення понять «меншість» та «більшість» відповідно до різних характеристик; ● <i>розвивають навички виокремлення фактів</i>, які викликають сумніви; ● <i>формують усвідомлення</i> відповідальності народного/народної	1

		депутата/депутатки перед виборцями	
3.4	Тема 3.4. Як влаштований український парламент? Структура українського парламенту. Центральна будівля, у якій працюють народні депутати/депутатки України	<i>Учні/учениці:</i> • <i>формують первинне уявлення</i> про структуру українського парламенту; • <i>ознайомлюються із</i> діяльністю комітетів, тимчасових слідчих комісій, тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України; • <i>розробляють</i> схему структури сесійної зали Верховної Ради України; • <i>розвивають</i> навички співпраці та взаємодії з іншими для виконання спільних завдань; • <i>формують усвідомлення</i> важливості співпраці з іншими людьми та участі у розв'язанні проблем спільнот, суспільства	1
3.5	Тема 3.5. Як працює український парламент? Порядок роботи парламенту. Перша сесія новообраної Верховної Ради України. Складання присяги народними депутатами/депутатками України	<i>Учні/учениці:</i> • <i>формують первинне уявлення</i> про порядок роботи українського парламенту; • <i>ознайомлюються з</i> процедурою складання присяги народними депутатами/депутатками України; • <i>планують</i> послідовність дій групи для виконання завдання й погоджуються на роль, яку здатні виконати найкраще; • <i>встановлюють</i> взаємозв'язки між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю; • <i>розвивають переконання</i> щодо важливості діяльності українського парламенту як законотворчого органу державної влади	1
3.6	Тема 3.6. Як ухвалюються закони? Конституція України – Основний закон нашої держави. Етапи законодавчого процесу в Україні. Право вето	<i>Учні/учениці:</i> • <i>володіють первинними знаннями</i> про Конституцію України як Основний закон нашої держави; • <i>формують первинне уявлення</i> про законодавчу ініціативу, законодавчий процес, процес голосування; • <i>досліджують</i> основні етапи процедури ухвалення закону на основі аналогії з процедурою ухвалення правил класної спільноти; • <i>визначають</i> необхідну кількість голосів для ухвалення рішення під час голосування; • <i>розвивають переконання</i> про необхідність іти на компроміс та	1

		дотримання принципів доброчесності	
4	Розділ 4. Верховна Рада України – відкритий парламент: досліджуємо		4
4.1	Тема 4.1. Як взаємодіяти із парламентом? Можливості взаємодії громадян/громадянкою із парламентом. Звернення. Електронна петиція	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>формують первинне уявлення</i> про можливість взаємодії громадян/громадянкою із парламентом; ● <i>оглядово знайомляться</i> з різними інструментами взаємодії громадян/громадянкою з Верховною Радою України; ● <i>моделюють</i> процес створення та підписання електронної петиції; ● <i>практикують</i> командну роботу для досягнення спільних цілей; ● <i>усвідомлюють</i> важливість участі громадян/громадянкою у розгляді державних справ, зокрема через взаємодію з парламентом	1
4.2	Тема 4.2. Як взаємодіяти з народним/народною депутатом/депутаткою України? Взаємодія народних депутатів/депутаток України з виборцями. Приймальня народного/народної депутата/депутатки України. Звернення до народного/народної депутата/депутатки України	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>формують первинне уявлення</i> про можливість взаємодії громадян/громадянкою з народними депутатами/депутатками України, нормативне підґрунтя; ● <i>ознайомлюються</i> з різними інструментами взаємодії громадян/громадянкою з народними депутатами/депутатками України; ● <i>моделюють</i> процес написання звернення до народного/народної депутата/депутатки України; ● <i>практикують</i> командну роботу для досягнення спільних цілей; ● <i>формують усвідомлення</i> важливості участі у суспільно-політичному житті, зокрема через взаємодію з народними депутатами/депутатками України	1
4.3	Тема 4.3. Віртуальна екскурсія до Верховної Ради України. <i>Орієнтовний тематичний зміст базується на інформації,</i>	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>беруть активну участь</i> у навчальному квесті, демонструючи обізнаність у сфері представницької демократії та парламентаризму в Україні; ● <i>практикують</i> командну роботу, співпрацю та взаємодію з іншими у різних навчальних ситуаціях, роботу з різними джерелами інформації, креативний підхід у	1

	опрацьованій здобувачами освіти під час розгляду попередніх тем, про представницьку демократію та парламентаризм в Україні	розв'язанні завдань; ● <i>пояснюють</i> фактори, які допомогли досягти успіху під час проходження навчального квесту або призвели до виникнення проблеми; ● <i>виявляють інтерес</i> до діяльності українського парламенту	
4.4	Тема 4.4. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо та впливаємо. Закони (правила) дають змогу розв'язати конфлікти	<i>Учні/учениці:</i> ● <i>володіють знаннями</i> про мету, процедуру та правила проведення дебатів; ● <i>практикують</i> навички аргументування своєї позиції, аналізу аргументів інших та формулювання контраргументів; ● <i>оглядово характеризують</i> законодавчу функцію парламенту, завдяки якій здійснюється народовладдя в державі; ● <i>визначають</i> спільне й відмінне між правилами і законами, їхню роль у контексті верховенства права в демократичній спільноті, суспільстві та державі; ● <i>формують усвідомлення</i> ролі держави, права та законів у житті суспільства і людини	1

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ

Нормативно-правові акти

1. Загальна декларація прав людини. Неофіційний переклад : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція ООН про права дитини. Офіційний переклад : редакція зі змінами. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. № 50/155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини : Рекомендація CM/Rec(2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11.05.2010. URL: <https://docu.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/xartia.pdf>
4. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
5. Конституція України : Документ Верховної Ради України № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про громадянство України : Закон України № 2235-III. Редакція від 5.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
7. Про Державний реєстр виборців : Закон України № 698-V. Редакція від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
9. Про звернення громадян : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
10. Про комітети Верховної Ради України : Закон України № 116/95-ВР. Редакція від 13.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про освіту : Закон України № 2145 – VIII. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
14. Про повну загальну середню освіту : Закон України № 463-IX. Редакція від 15.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
15. Про політичні партії в Україні : Закон України № 2365-III. Редакція від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
16. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України № 1861-VI. Редакція від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

17. Про статус народного депутата України : Закон України № 2790-XII. Редакція від 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
18. Про Центральну виборчу комісію : Закон України № 1932-IV. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
19. Виборчий кодекс України : Документ Верховної Ради України № 396-IX. Редакція від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
20. Положення про порядок організації та проведення відкритих відвідувальних заходів у Верховній Раді України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 582. Редакція від 28.08.2019. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html
21. Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 769/11-РГ. Редакція від 07.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3#Text>
22. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249613934>
23. Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : В редакції розпорядження КМУ № 893-р від 08.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text>
24. Про затвердження типових положень про молодіжні ради : Постанова КМУ № 1198-2018-п. Редакція від 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-%D0%BF#Text>

Ресурси вебпорталу Верховної Ради України

1. 3D тур парламентом. *Карти Google*. URL: https://www.google.com/maps/@50.447086,30.5373766,3a,84y,317.77h,86.85t/data=!3m7!1e1!3m5!1sAF1QipPOQAVyRBdT_NfS8AJLHxEilvX6PEizMTqAQbJN!2e10!3e12!7i11000!8i5500
1. Відділ інформаційних ресурсів та відкритих заходів. *Верховна Рада України*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/index.jsp>
2. Електронний кабінет громадянина. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/idsrv>
3. Електронний протокол. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h
4. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
5. Етапи публічної політики. *Верховна Рада України*. URL: <http://itd.rada.gov.ua/PublicPolicy/uk/stages>
6. Міжнародна діяльність. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/internactive>
7. Порядки денні пленарних засідань. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/awt/71>

8. Результати розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_pd1
9. Статистика голосувань народних депутатів. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h_stat
10. Стенограми пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr>
11. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/Stenbul_pz
12. Термінологія законодавства. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>
13. Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <http://vzvernen.rada.gov.ua>
14. Хід пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/hpz9>
15. Хронологія розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_h1

Навчально-методичні матеріали

1. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник / За наук. ред. О. Радченка. Вид. 11-те, доп. і перероб. Київ, 2016. 48 с. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадське%20суспільство%20і%20політика_1.pdf
2. Берроуз Г. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу. Київ : ТОВ «Гнозіс», 2018. 284 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v1-2018-08-29-Ukr.pdf>
3. Голосування поза шаблоном. Практичний посібник щодо підвищення обізнаності молодих виборців. Рада Європи. 2020. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/vote-outside-the-box-ukr/16809fc27b>
4. Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів / за заг. ред. Паращенко Л. Київ : [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Analit_zvit_postorinkovy_2021.pdf
5. Громадянська участь : підготовка аналітики, адвокація та втілення змін / П. Казмеркевич, О. Коваленко, О. Гвоздік та ін. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2019. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-handbook-on-advocacy-policy-analysis-and-development-ukr/168097ed36>
6. Компас : Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Друге видання / П. Брандер, Л. де Вітте, Н. Гані та ін. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2020. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>
7. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри : Метод. зб. для використання в освіт. процесі для 5–11 кл. за

результатами проекту SIMs / Г. Будейчук, О. Войтенко, М. Гриньова та ін. Харків : Дім Реклами, 2021. 220 с. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1YjvHkEV-Df1e-k41nZZL8HH9846N5rZP>

8. Кобець Р. Засади комунікативного супроводу державної політики. Посібник. Київ : МГО «Інтерньюз-Україна», 2013. 189 с. URL: <https://www.irf.ua/files/ukr/programs/civsoc/kobets.pdf>

9. Лебідь А., Назаров М. Інструменти громадської участі в Україні : навчально-методичний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2020. 73 с. URL: https://ppst.sumdu.edu.ua/images/pdf/Posibnik_instrumenty.pdf

10. Методичний посібник для роботи з дітьми та молоддю. Ми можемо більше!

Вчимося грамотно обирати владу / М. Іванцов, І. Іванюк, Л. Паращенко,

Ц. Тавшавадзе, Т. Раше. Берлін : Спілка DRA e.V., Б, 2018. 148 с. URL:

https://austausch.org/files/DRA/Publikationen/Mehr%20bewegen/MB_Methodenbuch_UA.pdf

11. Мій Парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л. Юрчишин. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720884/1/posibnyk_redact.pdf

12. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. Методичний посібник з

парламентської просвіти для роботи з дітьми і молоддю в системі загальної середньої та позашкільної освіти / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л.

Юрчишин ; за наук. ред. проф. Л. Паращенко. Київ : Майстер Книг, 2023. 248 с.

URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Posibnik_Nash_Parlament_2023_S.pdf

13. Аартисипація дітей і молоді : міжнародний досвід та практичні рішення :

Метод. посіб. для роботи з дітьми і молоддю / В. Штанге, М. Гриньова та ін.

Берлін : Спілка DRA e. V., 2020. 220 с. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1uKta3k5qzLERL3X68OkgAKGn3cxGbjY7/view>

14. Політологія : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / За наук. ред. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/Політологія_29_10_2018.pdf

15. Посібник з адвокації прав молоді. [Б. м.] : [Б. в.]. 44 с. URL: <https://fundraiser.games/uploads/files/materials/17/d237fe941486c909e5f48f55d8f04c75.pdf>

16. Серія посібників Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства та

освіти з прав людини «Живемо в демократії». URL: [https://www.living-](https://www.living-democracy.com/uk/teachers/)

[democracy.com/uk/teachers/](https://www.living-democracy.com/uk/teachers/)

17. Скажи своє слово! Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті. Страсбург – Біла Церква : Видавництво ради Європи – Час змін Інформ, 2016. URL: <https://rm.coe.int/have-your-say-manual-ukr/1680789a84>

18. Ткачук А., Ткачук О. Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Посібник для молоді і не тільки. Київ : ТОВ « Вид-во Юстон», 2020. 96 с. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/shho-take-demokratiya_sajt.pdf

19. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Хартія для кожної людини. Рада Європи, 2016. URL:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628>

20. Школа – територія прав людини. Навчально-методичні матеріали з освіти у сфері прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів-учасників проекту «Школа – територія прав людини» / О. Козорог, С. Ратушняк, А. Кінаш, С. Буров, О. Войтенко. URL: Posibnyk1.pdf (helsinki.org.ua)

Наукові публікації

1. Аліксітчук О. Аналіз тенденцій міжпарламентської взаємодії України та ЄС. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. № 13. С. 26–34. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1067/1214>

2. Батанов О. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. *Правова держава*. 2022. № 33. С. 278–289. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.vipusk-33_2022_.pdf#page=278

3. Буткалюк Г., Коверко С. Історико-правова генеза парламентаризму в Україні. *Подільський науковий вісник*. 2019. № 4. С. 107–112. URL: http://pvn.in.ua/images/Magazine/4_2019.pdf#page=107

4. Гошовська В., Пашко Л., Даниленко Л. Посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як умова подолання кризи вітчизняного парламентаризму. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. № 1. С. 31–42. URL: https://www.researchgate.net/profile/valentyna-goshovska-/publication/338206079_posilenna_institucijnoi_spromoznosti_verhovnoi_radi_ukraini_ak_umova_podolanna_krizi_vitciznanogo_parlamentarizmu/links/5f6097b592851c07896793ad/posilenna-institucijnoi-spromoznosti-verhovnoi-radi-ukraini-ak-umova-podolanna-krizi-vitciznanogo-parlamentarizmu.pdf

5. Кавилін О. Інституалізація політичної участі молоді в сучасній Україні : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Івано-Франківськ, 2016. 220 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_kavylin.pdf

6. Колюх В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 43. С. 176–180. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198128/198373>

7. Криховецький І. Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал. Серія Право*. № 13 (25). 2022. С. 69–75. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Криховецький.pdf>

8. Кройтор А. Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 59. С. 223–238. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13761/Кройтор%20А.%20В.%20Конституційні%20засади%20становлення%20парламентаризму.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

9. Павленко В. Вибори та виборча система в Україні : історико-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2020. № 104. С. 485–496. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/117/112>
10. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : монографія / За наук. ред. Л. Кияшко. Київ, 2014. 216 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9068/1/Політична%20участь%20монографія.pdf>
11. Сачко Д. Особливості, історія та перспективи сучасного парламентаризму в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 2. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.32851/tnv – pub.2022.2.10>

Інформаційні матеріали

1. А як у них? Світові парламентські практики / Н. Бабинська та ін. 2018. 124 с. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/22934-a-yak-u-nikh-svitovi-parlaments-ki-praktiki-vipusk-2018>
2. Вебінар «Все про електронні петиції до Верховної Ради України». *YouTube*. URL: https://youtu.be/X2_Ax7pO9nA
3. Верховна Рада України відкрита до дітей. Інтерактивна експозиція. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRKOOCVSvwILZK1GIFWKJ>
4. Взаємодія громадянина з державою: як підготувати дітей до голосування на виборах. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/65Jb4l8Z64o>
5. Вибори «М18». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/IvnqfhGQb3w>
6. Вибори. Цифрові технології. Права людини. Документи Ради Європи. 2020. 280 с. URL: <https://rm.coe.int/elections-digital-human-rights-coe/16809e960a>
7. Відео про депутата. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9vESwst4xrQ>
8. Вірна Н. Місцеві вибори у світі: голосують іноземці та ті, кому 16 / Н. Вірна. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/7447-mistsevi-vibori-u-sviti-golosuyut-inozemtsi-ta-ti-komu-16>
9. Всеукраїнська імітаційна гра – вибори для дітей і молоді М18 2020. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/ashBNOkeNJw>
10. Громадянська парламентська просвіта в умовах війни: зміст, форми, технології. Експертний круглий стіл з нагоди 32-річчя українського парламентаризму. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Tz74kizcmfA>
11. Гленсі Дж. Де народжується демократія: 10 найдивовижніших парламентів світу. *BBC NEWS УКРАЇНА*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2016/06/160629_vert_cul_worlds_ten_government_buildings_vp
12. Дубле І. Дезінформація та виборчі кампанії. Рада Європи. 2019. 36 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-desinformation-and-electoral-campaigns-ukr-final-1-/16809f1593>
13. Екскурсія будинком Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/architecture.html>

14. Електронні петиції – це просто. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/7p-fn65xKTc>
15. Звернення до народного депутата. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/plqmhkQB1vc>
16. Історія українського парламентаризму: від Віча Київської Русі до Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/parlamentaryzm.html>
17. Кагуй П. 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР (архівні фото). *Радіо Свобода. Фотогалереї*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>
18. Константинівська А. А як у них? Взаємодія президента та парламенту. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/19776-a-iak-u-nykh-vzaiemodiia-prezydenta-ta-parlamentu>
19. Константинівська А. А як у них? Електронне голосування. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/23280-a-iak-u-nykh-elektronne-holosuvannia>
20. Маурер А. Цифрові технології у виборах. Питання, висновки та перспективи. Рада Європи. 2020. 70 с. URL: <https://rm.coe.int/ardita-driza-mauer-digital-ech-regul-ukr/16809e7f8e>
21. Мій/Наш парламент. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/100010235857665/videos/1131527310531787/>
22. Мій Парламент : розумію і впливаю. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRKoOCVSwvILZK1GIFWKJ>
23. Освітній фільм «Як працює парламент». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/pmKn6XjXboI>
24. Парламентський контроль та державні органи, підзвітні ВРУ. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/WUqoPQXdcqA>
25. Повноваження Верховної Ради та народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Pm6DGu3LtQM>
26. Портал громадського обговорення законопроектів. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/yL0uJYVEb18>
27. Про законодавчий процес. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/sGvmY6rGar4>
28. Про діяльність народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/gk2-hYYUnKA>
29. Проєкт М18. Місцеві вибори 2015. *YouTube*. URL: https://youtu.be/TOW_SKJf22U
30. Просвітницькі центри при парламентах (досвід країн Європейського Союзу, Австралії, Канади, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії). Інформаційна довідка. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29495.pdf>
31. Про установчу функцію Верховної Ради. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/FI69G6HhYRc>
32. Розумійте свій парламент та контролюйте його. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/MkbHGNk4ssk>

33. Функції Верховної Ради України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/RALACtIBPAs>
34. ЦБК: просвіта № 2 про демократію. Відео. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/fVIlj2p6z40>
35. Хотин Р. Один із якорів української ідентичності. Чому Конституція Орлика є актуальною і в наш час?. *Радіо Свобода. Суспільство*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pylyp-orlyk-konstytutsiya-aktualna-i-v-nash-chas/31409492.html>
36. ЦБК: просвіта № 10 про принципи виборчого права. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/6LSkwwvISK4>
37. Юрчишин Л. Як підготувати дітей до голосування на виборах? *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/experience/vzayemodiya-gromadyanyna-z-derzhavoyu-yak-pidgotuvaty-ditej-do-golosuvannya-na-vyborah/>
38. Як контролювати народних депутатів за допомогою телеграму (Телеграм-бот «Депутат на долоні»). *YouTube*. URL: <https://youtu.be/qK1t – I2Dt4U>
39. Як звернутися до народного депутата? *YouTube*. URL: <https://youtu.be/kxJMMANKSM>
40. Як правильно працювати з депутатами. Відеопідказка для активних громадян. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/5mvzuV-YJxE>
41. Як працює Верховна Рада України. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRkoOCVsvwILZK1GIFWKJ>
42. The Power of Youth: ефективні інструменти участі молоді. Короткий виклад. 2019. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/3556/file/Youth%20participation%20Summary%20in%20Ukrainian.pdf>
- Атестація депутатів місцевих рад. URL: <https://attestation.in.ua/>
  - Голос України. Газета Верховної Ради України. URL: <http://www.golos.com.ua>
  - Демократична школа. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/>
  - Мережа «М18 : Ми можемо більше!» у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/m18.ukr>
  - Міжнародна освітня онлайн платформа «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com/uk/>
  - Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики». URL: <https://edudevelop.org.ua>
  - Онлайн курс для школярів «Наш парламент: вивчаємо та розуміємо». URL: <https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/course-v1:EEF+EEF-009+2021/about>
  - Онлайн курс «ПРОсто про вибори». URL: <https://www.cvkpro.com/>
  - Онлайн курс «Людина та держава. Правила гри». URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+LAW101+law101/about>
  - Освітній центр Верховної Ради України. URL: <https://osvita.rada.gov.ua>
  - Освітній Центр Верховної Ради України в інстаграмі. URL: https://www.instagram.com/education_center_of_vru/

- Освітній Центр Верховної Ради України у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/educationcenterofVRU>
- Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні. Публікації проекту. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/electoral-practice-project-publications>
- Програма USAID «РАДА: НАСТУПНЕ ПОКОЛІННЯ». URL: <https://internews.ua/rang>
- Проект «М18: Ми можемо більше!». URL: <https://m18.org.ua>
- Рада Опора. URL: <https://rada.opora.ua.org/>
- Рух Чесно. URL: <https://www.chesno.org/post/410/>
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
- ЦВК: Просвіта. URL: https://www.youtube.com/channel/UCЕai_E8zETI0o74kcFuib2g/videos
- CITIZEN.IN.UA. URL: <https://www.citizen.in.ua/>
- Inter-Parliamentary Union. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/classroom-materials/>
- National Parliaments. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- UK Parliament. URL: <https://learning.parliament.uk/en/resources/>